

© 2005 В. С. Бігун

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

РЕБІНДЕРУ МАНФРЕДУ – 70 РОКІВ

У березні 2005 року німецькому професору Манфреду Ребіндеру (Manfred Reh binder) виповнилося 70 років. Це знаний в українській юридичній науці вчений, передусім своїми ґрунтованими публікаціями й постійними дослідженнями, присвяченими життю й науковій спадщині Євгена Ерліха. Німецький вчений підтримує плідні наукові стосунки з українськими правознавцями [1, с. 6], про що свідчить вихід за його участі в рубриці “Класики філософії права” ПФП розділу, присвяченому Ерліху.

Манфред Ребіндер (нар. 22 III 1935, Західний Берлін) дитинство провів у Данцигу (1936-1945) й Сатрупі, Фленсбурзі, Бад Пермонті та Ганновері, де навчався у школі (1945-55). Вивчав право на юридичному факультеті Вільного університету Берліна (1955-59), та водночас соціологію в тому ж університеті, а також згодом в Кельні (під керівництвом професора Рене Кеніґа). Після закінчення навчання на юридичному факультеті, та складення першого державного іспиту, почав працювати на факультеті асистентом професорів Гунтера Брандта та Ернеста Е. Гірша.

У 1961 році захистив кандидатську дисертацію на тему “Суспільне завдання і юридична відповідальність преси”, здобувши першу докторську ступінь (Dr. iur). Робота, опублікована як “Випуск 1 Берлінських наукових статей з питань права, що регулює відносини в сфері преси” (Heft 1 der Berliner Abhandlungen zum Presse-recht), й донині є часто цитованою, класичною за своїм змістом і обсягом працею про охоронювані правом інтереси засобів масової інформації.

У 1962 році Манфред Ребіндер одержав диплом з порівняльного права на міжнародному факультеті порівняльного права у Люксембурзі. Після складення другого державного іспиту в 1964 році, продовжив працювати нау-

ковим асистентом в Берлінському університеті (1964-66) і науковим консультантом Інституту соціології права і дослідження фактів права, створеного на базі юридичного факультету під керівництвом проф. Гірша (1966-68).

У 1968 році захистив другу докторську дисертацію й одержав *venia legendi* (право читати лекції) зі спеціальностей соціологія права, торгове право і трудове право.

У 1968-1973 рр. працював на запрошення уряді університетів та академічних установ: університетах Фрайбургу, Анкари та Цюріха (доцент, запрошений читати лекції, 1968-69), Білефельда (завідувач відділом і професор, 1969-73), Каліфорнії (Берклі) (дослідник Центру досліджень права і суспільства, 1969/70), а також пізніше – Кіото (професор, запрошений для прочитання лекцій, 1985/86).

У 1973-2002 рр. (до виходу за віком на наукову пенсію) очолював кафедру трудового права, права інтелектуальної власності, інформаційного права та соціології права Університету Цюріха.

У 1974/75 (осінній семестр) професору Ребіндеру було присуджено звання почесного професора Університету Фрайбурга.

Зараз професор Ребіндер очолює Інститут авторського права та інформаційного права (Мюнхен), є президентом Європейського інституту правової психології (Цюріх).

Про широту напрямів наукових досліджень, науковий доробок та інтереси ювіляра, підготовлених під його керівництвом наукових кадрів свідчить ювілейне видання 2002 року до 65-річчя професора Ребіндера [3]. Зокрема, автором зроблено внесок у розвиток таких галузей юридичної науки і практики, як трудове право, авторське право, інформаційне право, соціологія права, цивільне право, правова психологія тощо. Праці автора свідчать про різнобічність його наукових інтересів і водночас всебічність у висвітленні правознавчих питань і проблем. Його праці змістовно сповнені смислом соціальної справедливості.

Найбільший інтерес у контексті часопису “Проблеми філософії права” представляє внесок професора Ребіндера в дослідження соціо-

логії права, й зокрема життя і творчої спадщини Євгена Ерліха. Манфред Ребіндер розпочав свої Ерліхівські дослідження ще в 1960-их рр., працюючи в Університеті Берліна, зокрема в Інституті соціології права і дослідження фактів права [4, с. 12-13]. Професор Ребіндер неодноразово бував в Україні, зокрема на юридичному факультеті Чернівецького національного університету, працював в архівах Чернівців та Львова, інших містах, після чого публікував результати своїх досліджень. Вчений опублікував ґрунтовну працю “Обґрунтування соціології права Євгеном Ерліхом” ((1967, 1-е вид), (1986, 2-е вид.)), яка доповнена бібліографією Ерліха, статті, як-от, наприклад: “Євгену Ерліху, засновнику німецької соціології права, до 100-тя від дня народження” (1962), “Нове про життя і творчість Євгена Ерліха” (1978), “Право- і державознавчий факультет Чернівецького університету імені Франца Йозефа. Внесок факультету в правознавчі дослідження в багатокультурному суспільстві” (2001), “Євген Ерліх: деякі сторінки з останніх років життя та творчості” (2003) (переклад останньої опубліковано в цьому випуску “ПФП”).

Ребіндер є також автором неодноразового перевиданого посібника “Соціологія права” (2000, 4-е вид.).

Значним є внесок професора Ребіндера в дослідження життя і творчості Євгена Ерліха. Окрім виданої монографії про обґрунтування соціології права Ерліхом, за його сприяння вийшла низка праць Ерліха в збірці “Право і життя” (1967), основна праця вченого “Основи со-

ціології права” ((1967, 3-є вид.), (1989, 4-е вид.)), збірка 12 праць вченого “Закон і живе право” (1986)).

Колеги та учні Манфреда Ребіндера шанують маститого правознавця. Вони відзначають його непересічні людські й професійні риси. На того, “хто мав нагоду спілкуватися або слухати виступи Манфреда Ребіндера ..., він справляє враження, зокрема своєю скромністю, своєю чесністю та своєю цілісністю” [2, с. 807].

Редколегія міжнародного часопису “Проблеми філософії права” пишається своєю співпрацею з відомим німецьким правознавцем Манфредом Ребіндером, вітає його із славним ювілеєм, бажає йому міцного здоров’я, творчої наснаги й подальших наукових звершень.

Список літератури

1. *Марчук В. П.* Євген Ерліх: сторінки життя і творчості // Ерліхівський збірник. Випуск 1. – Чернівці, 1994. – С. 5-10.

2. *Flehsig Norbert P.* Manfred Rehbinder zum 70. Geburtstag // *Neue Juristische Wochenschrift.* – 2005. – № 12. – S. 806-807.

3. *Recht im Wandel. Festschrift für Manfred Rehbinder / Hrsg. Jürgen Becker, Reto M. Hilty, Jean-Fritz Stöckli und Thomas Würtenberger.* – München: Verlag C.H. Beck, 2002. – XVI, 872 S.

4. *Rehbinder M.* Die Begründung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. – Berlin: Duncker & Humblot, 1978. – 147 S.

Підготовлено Бігун В. С., 1 VI 2005

РЕЦЕНЗІЇ

© 2005 В. С. Бігун

ЖИТТЯ Г. Л. А. ХАРТА. КОШМАР І БЛАГОРОДНА МРІЯ

(Рец. на книгу: *Lacey Nicola. A Life of H. L. A. Hart. The Nightmare and the Noble Dream.* – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 422 p.)

Зазвичай, ми знаємо вченого за його працями, але чи знаємо ми його таким чином як людину? Життя й, зокрема, особистий досвід вченого, думаю, погодяться усі, впливає на його наукові погляди. Але як, яким чином і чи ми знаємо, й, якщо так, то наскільки про цей досвід? Як б не була відповідь на це питання, ми розуміємо, що правознавство – це певний мікросвіт, співтовариство, в якому, треба визнати, ми теж судимо про праці вченого, зважаючи на його особистість. Пригадується, коли автор цих рядків розпочинав займатися наукою, його здивувало, як досвідчені вчені при називанні певного імені іншого вченого несхвально махали головою, даючи зрозуміти, що читати праць такого автора категорично не будуть. Проте, це зовсім не стосується героя рецензованої нами праці, інтелектуальна біографія про якого визнана однією з кращих у 2005 році. Та й, прочитавши її, серйозний правознавець з новим натхненням заглибиться в читання праць, на цей раз наче прекрасно знаючи й розуміючи його автора.

Харт став відомим правознавцем в Україні останніми роками, – завдяки, як кажуть спеціалісти вартим кращого, перекладу його основної праці, – “Концепція права”. Проте для поколінь західних правників Харт відомий як найвидатніший філософ права ХХ ст. Хоч дехто, як-от автор біографії, називає Харту скромніше (найвидатніший англійський філософ права, певно, не забуваючи про Г. Кельзена, біографію про якого завершує вже відомий українським правознавцям С. Полсон), видавництво Оксфордського університету має рацію. Презентуючи книгу, воно відзначає, що науковість Харту спричинила до еволюції в вивченні права, тоді як сам вчений дав імпульс лібералізації суспільства 1960-их. Проте поряд з зовнішнім успіхом, особисте життя Харту було вкрай суперечливим і проблемним. Єврейське походження, амбівале-

нтна сексуальність, складний шлюб засвідчують психологічні труднощі, з якими його довелося мати справу; тоді як звинувачення у шпіонажі (на користь СРСР), хоча вони й не справилися, ледь не зруйнували всю його від початку прогнозовано блискучу кар’єру.

Книга, написана професором права Лондонської школи економіки Ніколи Лейсі, надзвичайно цікава, зокрема, тому, що дає глибокий й детальний психологічний аналіз й написана на основі спогадів автора та його близьких, щоденників, нотаток і листування Харту.

Біографія, проте, детально розповідає й про наукове життя Харту. Й перед тим, як продовжити цю тему, опишемо її структуру. Вона складається з 4 частин і 13 розділів, з низкою додатків та фотографій, які дають нам певне уявлення про віхи життя вченого:

Частина I: Північ і Південь: 1. Гаррогейт, Челтенгем, Бредфорд. 2. Оксфордський вчений. 3. Успіх, виборений з невдачі: Лондон і бар (правництво);

Частина II: Зміна і продовження: 4. Дженіфер, 5. Від корпорації правників до військової розвідки: M15, шлюб і батьківство. 6. Оксфорд з іншого боку рубежу;

Частина III: Золота ера: 7. Продаючи філософію правникам: кафедра юриспруденції, 8. Американська юриспруденція очима англійця: Гарвард 1956-7, 9. Право з позиції філософії: причинний зв’язок в праві, Концепція права, 10. Захід і Схід, Каліфорнія та Ізраїль: право, свобода і моральність; відвідини Кельзен; моральність кримінального права, 11. Дисципліна, покарання та відповідальність;

Частина IV. 12. Стара і молода гвардія: Бен-там і Браzenовс, 13. Кошмар і благородна мрія.

Харт (1907-1992) закінчив Оксфордський університет у 1932 році й успішно займався юридичною практикою. Під час Другої світової війни (за станом здоров’я не призваний в діючу армію) зразково відпрацював в зовнішній розвідці Великобританії. Він з “відразою, не говорячи вже про тошноту” думав про повернення до прак-

тики. Причини такого відношення: не тільки переоцінка правильності рішення обрати професію правника, але й ненависть “до антисоціальної чи, принаймні, асоціальної” ролі правника, які часто зайняті тим, як багатих зробити ще багатшими й при цьому робити вигляд соціально корисних співгромадян. Відтак повернення до Оксфорду в 1945 році було закономірним рішенням, тим паче, що захоплення філософією не полишало його ніколи. В Оксфорді, життя, традиції якого цікаво й предметно описані в праці, Харт спочатку викладає філософію і є наставником студентів, а в 1952 р. обіймає славетну кафедру юриспруденції. Її колись посідали професори Генрі Мен і Павло Виноградов.

Харт починає викладати юриспруденцію, так називають правову філософію чи філософію права в Великобританії. До Харта відзначає Лейсі вивчення юриспруденції представляло собою освоєння технічного правового аналізу, з прискіпливою увагою до деталей й праць авторів про різноманітні правові концепції, як-от власність, володіння, корпорація тощо. Харт же спробував “дати загальну картину права”, “дійсну, на відміну від ідеальної, природи права” (С. 4). Дійсно, “Концепція права”, зібрання лекцій Харта, утверджує позитивістський погляд на те, що право не є творінням Бога чи природи, а, натомість, системою правил поведінки, які не обов’язково мають відношення до моральності. Разом з тим, відзначав Харт право є творінням суспільства, винаходом людини, й владність права впливає не з їхнього змісту, а їхнього джерела, яке закладене в відмінно інституціоналізованій системі соціального визнання. Харт на прикладі про лівосторонній рух (у нас – правосторонній рух) доводить, що це правило має своїм джерелом визнання його як такого, визнання обов’язковості цього правила. Це ж стосується й норм права (С. 5).

Визначною подією для Харта й для філософії права загалом була праця в 1956-57 рр. в Гарвардському університеті, які запам’яталися його відомою дискусією з Л. Фуллером. Проте не менш цікавою була його дискусія, й справжні публічні дебати з Кельзенем у 1961 р. (останньому було майже 80). Запам’яталися вони не тільки інтелектуальним напруженням, але й падіння в кінці Харта зі стільця, коли Кельзен проголосив: “Норма є норма”.

В 1969 р. йде у відставку й полишає кафедру обраному Р. Дворкіну, котрий з самого початку критикував Харта.

Харт – представник аналітичної юриспруденції та юридичного позитивізму (зокрема юридичного неопозитивізму). Автор багатьох праць із загальної теорії, філософії та етики права, кримінального та деліктного права тощо (“Концепція права” (1961, 1994), “Причинний зв’язок у праві” (у співавторстві, 1959, 1985), “Право, свобода, моральність” (1963), “Моральність кримінального права” (1965), “Покарання і відповідальність” (1968), “Бентамські нариси” (1982), “Нариси юриспруденції та філософії” (1983) та інші. Х. вважається найвизначнішим англ. філософом права ХХ ст.

Погляди Харта сформувалися під впливом лінгвістичної філософії (зокрема Л. Вітгенштейна, Г. Райта, Дж. Л. Остіна) та юридичного позитивізму (зокрема поглядів І. Бентама, Дж. Остіна).

Х. використовував методи аналітичної філософії для системного аналізу і критичної оцінки природи правових систем, їхньої ролі в суспільстві, усталених правових доктрин та практики. Вважаючи, що запропоноване Дж. Остіном (1790-1859) поняття та визначення права (сукупність загальних наказів, виданих вищим органом політичної влади чи політичним сувереном, що примусово здійснюються під страхом покарання, виконуваних як звичка більшістю населення) є нездатним пояснити низку важливих рис та проявів правової системи, Х. натомість запропонував власну концепцію права.

Право (правова система), на думку Х., є складною системою право-регулятивної та нормативної поведінки, що складається із поєднання правил (норм) “первинних” (правила-зобов’язання) і “вторинних” (правила-визнання, правила-змін, правила-санкції) та їхньої взаємодії. Вчений вважав, що “вторинні” правила констатуються не державою, а практикою: вони діють в разі їхнього ефективного прийняття в якості звичної нормативної практики представників судової влади та уповноважених офіційних осіб. Саме ці правила провадять механізм для офіційної ідентифікації, адміністрування та застосування “первинних” правил. Для функціонування правової системи необхідно й достатньо, на думку Х., щоб правила поведінки дотримувалися усіма й щоб, правила-визнання критеріїв правової дійсності, правила-змін і правила-рішення сприймалися офіційними особами, що займаються правозастосуванням, в якості всезагального стандарту офіційної поведінки.

Харт, у дусі позитивістської традиції, строго розмежував поняття права та моральності й виключав останню зі “вторинних” правил “визнання”. У співвідношенні моральності та права,

вчений виділяв фактичні, концептуальні, аналітичні та моралістичні питання, а також два аспекти “моральності”. Перший – сукупність моральних принципів і переконань, прийнятих суспільством (позитивна моральність), другий – сукупність таких моральних принципів і переконань, що незважаючи на їхнє прийняття у суспільстві, можуть пройти через горнило раціонального критичного аналізу. Тому, на думку Х., обґрунтованість примусової реалізації суспільством моральних принципів і переконань (позитивної моральності) з допомогою кримінального права залежить від обґрунтування примусового дотримання норм позитивної моральності. Застосовуючи це положення для вирішення практичних завдань, Х. вважав, що кримінальне право має забороняти та карати таку поведінку, яка завдає шкоди (“принцип шкоди” Дж. С. Мілля), а лише сам факт того, що певний акт визнається суспільством непристойним не є достатнім аргументом на користь його заборони.

Харт, розвиваючи ідеї аналітичної юриспруденції, прагнув посилити процес гуманізації позитивного права. Незважаючи на використання низки природно-правових конструкцій при виробленні власної концепції права, Х. визнають представником легістського неопозитивістського праворозуміння, оскільки під правом, у широкому розумінні, вчений розумів наказ суверена.

Харт підкреслював високе значення філософського аналізу в визначенні, з’ясуванні, обґрунтуванні права та вирішенні не тільки теоретичних, але й практичних питань реального життя.

Ідеї Х. як піддано критиці низкою дослідників (особливо Р. Дворкіним), так і розвинуто та інтерпретовано низкою його учнів і послідовників (В. Валухов, Н. МакКормік, Д. Колеман, К. Грінавальт, Г. Хьюз, Ф. Сопер, Дж. Раз, Р. Сарторіус, С. Булігін та ін.).

Книга Лейсі вчасна для українських правознавців, оскільки уможливорює формування ціліснішого, нарешті, неупередженого уявлення про Харта, його внеску в теорію та філософію права, інші юридичні науки. Крім того, вона надихає на наукове вдосконалення, є джерелом оживлення інтересу до правознавства як цілісного процесу, як життя, яке не тільки складається з праць вчених, але й з життя самих вчених*.

Тв.: Hart H. L. A. *Concept of Law*. Oxford, 1961, (2-е видання) 1994; *Law, Liberty and Morality*. Oxford, 1963; *Positivism and Separation of Law and Morals* // *Harvard Law Review*. 1958, № 81; *Punishment and Responsibility*. Oxford, 1967; *Essays on Bentham*. Oxford, 1982; *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford, 1983; Харт Х. Л. А. *Концепція права*. К., 1998.

Літ.: Туманов В. А. *Буржуазная правовая идеология*. М., 1971; MacCormick. H. L. A. *Hart*. Stanford, 1981; Нерсесянц В. С. *Философия права*. М., 1997; Baker В. М. *Hart H. L. A.* в кн.: *The Philosophy of Law. An Encyclopedia*. N. Y., 1999; Дворкін Роналд. *Серйозний погляд на права*. К., 2000; Вдовина А. Г. *Розвиток філософії права в ХХ ст. (англо-саксонська традиція)*. Дис... канд. юрид. наук. К., 2002.

* Українське правознавство теж має ким пишатися, тими, хто може надихнути нинішнє покоління правознавців (згадати хоча б Б. Кістяківського, про якого Л. Депенчук написала в 1995 р., академіка М. Василенка, зібрання праць якого нарешті виходять завдяки І. Б. Усенку, В. М. Корецького, про якого написав і праці якого вийшли за редакцією В. М. Денисова. Разом з тим варто було б більше видавати біографій правознавців.